

ПІДЗЕМНИЙ АРХІВ І ЗВІРЯТА ЛАРИСИ КРУШЕЛЬНИЦЬКОЇ

Донедавна – принаймні до 1991 року – ми знали Ларису Крушельницьку як старшого наукового співробітника Інституту українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, організатора і керівника численних археологічних експедицій на Подністров'ї, в Західній Волині та Буковині, внаслідок яких були розкопано щедра на знахідки поселення X–VII століть до н. Хр., – а це ранньозалізний вік, – біля села Непоротове Сокирянського району Чернівецької області; відкрито в Карпатах на Гуцульщині соледобувні осередки; знайдено в Галицькому районі на Івано-Франківщині (село Бовшів) кельтське житло... І таких знахідок, здебільшого сенсаційних, ціла низка, про що промовисто говорять і окремі наукові публікації – понад 120, і 9 монографій (деякі в співавторстві), і стаття про Ларису Іванівну в німецькомовній енциклопедії про визначних археологів Європи (1967).

Але 1991 року, захистивши докторську дисертацію – і знову ж таки з археології, тема: “Північно-Східне Прикарпаття в епоху пізньої бронзи і раннього заліза: Проблеми етнокультурних процесів”, – Лариса Іванівна погодилась очолити у Львові Наукову бібліотеку ім. Василя Стефаника НАН України – одну з найбільших в Європі. Для декого це здавалося дивним: археологія, яку ще називають “підземним архівом”, – і академічна книгозбірня; який тут зв'язок? А зв'язок безпосередній: він у всебічній – назагал гуманітарній – освіті Лариси Іванівни, в її національній відповідальності, патріотизмі і генах.

По-перше, ця діяльна, непересічна жінка успадкувала від батьків не тільки науково-організаторські, що виразно проявилось в археологічних експедиціях, а й мистецькі здібності, насамперед – літературні, хоча мала і має хист до малювання й музикування. Адже її дід, Антін Крушельницький – педагог, редактор, прозаїк; батько Іван – поет, мистецтвознавець, як також графік; мати, Галина Левицька, – піаністка. Та й бабуня, Марія Слободівна-Крушельницька, була знаною в Галичині артисткою й письменницею – і саме їй вдячна онука, Лариса Крушельницька, ще за свого директорування в Бібліотеці, присвятила оповідь “Рубали ліс... (Спогади галичанки)”, яку 1990 року в 3–5 номерах опублікував журнал “Дзвін”.

Тим-то перехід до наукової книгозбірні був органічним; робити подальші відкриття в археології вона залишила молодшим, сама ж всуціль віддалась новій роботі. А вона виявилась не менш складною, ніж організувати та провадити в радянській заідеологізовано-бюрократизований час розкопки. *“Наприклад, цілковите безгрошів'я у 1997 році, коли ми більше як півроку не отримували ані копійки на зарплатню, – розповідала Лариса Іванівна. – І саме тоді як зумисне на нас кинуть всі можливі фінансові перевірки, які тероризували бібліотеку цілий рік. Нас штрафували за наявність внутрішнього ксерокса (це тоді, коли в усіх бібліотеках світу сотні ксероксів стоять по коридорах), за якусь фарбу, яка невідомо коли була в бібліотеці, а навіть за невиплату зарплат (!). Були суди, довелось їхати до “головного податківця”, до генпрокурора, до послів інших країн, які рятували саме тоді викрадені атласи (також дивний збіг обставин...)”.*

Усім бібліотекарям було як ніколи сутужно; у книгозховищах вогкість, у читальних залах холод, доставляти книги читачам без належного транспорту нелегко – і все ж витримали. Знайшлися небайдужі добродійники: Омелян і Тетяна Антоновичі, сім'я Титлів, В. Дорошенко-Василишин, Мар'ян Коць, Українські спілки США. Завдяки їхнім жертвам було капітально відремонтовано головний корпус Бібліотеки, приміщення відділу рідкісної книги, реконструйовано напівзруйновану колишню школу на вул. Ковжуна, в якій розмістили відділ періодики.

Бібліотека набула європейського вигляду. *“Тому коли нас питають: “Як ви це змогли зробити?” – ми, – каже Лариса Іванівна, – використовуємо чисто студентський вислів (щоб не врекати...) і відповідаємо: “Мовчки!”* Але за цим “мовчки” стояли напружені дні, недоспані

ночі і мрії про видання споминів “Рубали ліс...” окремою книжкою. І щойно в середині 2001 року це вдалося. Книга вийшла мізерним накладом – 250 примірників, тим-то її декілька разів перевидавали, оскільки попит на неї щоденно зростає. Навесні 2004 року авторка отримала Міжнародну літературно-мистецьку премію імені Олени Теліги, лауреатками якої вже були такі майстрині слова, як Ліна Костенко, Михайлина Коцюбинська, а також Ніна Марченко – мати журналіста Валерія Марченка, який загинув у сучасному ГУЛАзі.

“Численний зал стоячи вітає лауреатку, у багатьох на очах блищали сльози, – писала очевидиця дійства. – У словах промовців звучало захоплення мужністю пані Крушельницької і безмірна подяка за її труд” [“Українське слово”, 2004, 7–13 квітня]. Бо книга “Рубали ліс...” – це вражаюча оповідь про голгофну долю родини Крушельницьких (і Левицьких), яка в травні 1934 року виїхала до Харкова, а вже в грудні 25-річний Тарас й 29-річний Іван (батько Лариси) були розстріляні, бабуня Марія Слободівна-Крушельницька з горя померла там же, в Харкові, а Галині Левицькій, яка через хворобу зосталась у Галичині, з неабиякими зусиллями (допомагали дружини Пілсудського та Максима Горького) влітку 1936 року вдалося повернути восьмилітню Ларису додому...

Вочевидь, у цьому Господне провидіння. Лариса повернулася, щоб закінчити історичний факультет Львівського університету, стати під керівництвом Маркіяна Юліановича Смішка знаним археологом, провадити в тяжких умовах академічну бібліотеку, а восени 1997 року відвідати зловісний Сандормох у Карелії, де шістдесят літ тому, 1937-го, червоні вандали розстріляли самого Антона Крушельницького та ще двох синів – Богдана й Остапа, а також доньку Володимиру. І щоб розповісти про все у щемливій книзі “Рубали ліс...” – перефразувавши роман діда Антона “Рубають ліс”. А також повернутися до теми свого дитинства й археології у новій книзі “Звірята у моєму житті” (Львів: Астролябія, 2009).

Жив-був пес-вівчур з незвичним іменем Льокарно. Він дуже любив свою маленьку господиню, дозволяв виробляти з ним різні вправи. Коли до її батьків приходили гості, то він *“підходив до кожного і клав голову на коліна, подовго дивлячись в очі”*. Та коли з обшуком – ревізією – *“приходила поліція, Льокарно скаженів, лютував, як дикий звір”*. Так само *“не розумів класової різниці між дефензивою і НКВД: йому були однаково ненависні люди в уніформі поліцаїв та чекістів. Він просто на стіну ліз від люті”*.

А потім – це було 1934 року в Харкові – Льокарно загинув: хтось його смертельно вдарив. І через 75 літ його колишня хазяйка, Лариса Крушельницька, присвятила свою другу книжку “Звірята у моєму житті” (Львів: Астролябія, 2009) *“пам’яті вівчарика Льокарна, відданого пса, приятеля і охоронця мого дитинства”*.

Попередню книгу “Рубали ліс... (Спогади галичанки)” не можна читати спокійно; вже в ній, наводячи численні документи й свідчення очевидців, Лариса Іванівна виявила безсумнівний талант не просто мемуариста, а й письменниці, яка володіє живим словом, вмінням акцентувати на головному, при тому не уникаючи промовистих подробиць; вміє доцільно скомпонувати твір, хоча *“моя розповідь не має тяглості, як в більшості опублікованих мемуарів, – зазначає вона, – а складається з окремих епізодів чи то фрагментів, що лиш уложені у хронологічній послідовності”*.

В ще більшій мірі таким композиційним принципом Лариса Іванівна послуговується в книзі про звірят. Разом з тим це сюжети про різні періоди життя авторки: у гірському містечку Сколе на Львівщині (після повернення батьків з Відня), згодом у Львові, а під час Другої світової війни – у Відні й Штутгарті, нарешті – на півдні Німеччини, в Мерсбурзі, де неповнолітня Лариса працювала на величезному металургійному заводі.

Продовж усіх цих літ членами родини малої, та й дорослої, Лариси любимими були не тільки її кривні, а й домашні звірята: собаки (насамперед незабутній Льокарно), кіт, вужі, ворона, мавпа Фрузя, цапик, навіть приручена мишка – і всі зі своїми вдачами й витівками. Скажімо, міська собачка Духа, чуючи романси, *“чудово співала”*, себто тонко завивала... Духу

бабця купила у Відні за два мільйони (!) австрійських корон, бо то, після Першої світової війни, був час нестримної інфляції. Так само (коли Лариса під час Другої світової війни перебувала в Німеччині) поводився пес Вольф. Почувши, як його хазяїн грає смичком на звичайнісінькій пилі, Вольф *“почав підспівувати. Він випускав зі свого горла якись переривчасті, хрипливі звуки, які неймовірно дисонували з грою пана Ноймана”*. І висновок: *“Нині, коли модними стали безголові, позбавлені слуху, хрипливі співаки, Вольф міг би бути першим солістом котрогось з сучасних гуртів”*.

Такі аналогії, нерідко іронічні, прикрашають книгу; є чимало схожих повчальних порівнянь, сентенцій, які, вкраплені в картини минулого, ще більше увиразнюють зміст. Окремі оповіді (“Рекс”, “Біла”, “Лебеді”) – це як викінчені художні твори з несподіваним, новелістичним кінцем, хоч і на документальній основі. Ось розповідь про подорож авторки, вже в час Незалежності України, до Мюнхена, звідки попливла на невеличкому кораблику через Боденське озеро до швейцарського міста Констанц, де по війні її маму запросили як перекладачку (вона знала вісім мов) до французької комендатури...

Лариса Іванівна згадувала ті сонячні дні над озером, коли з мамою годувала двох лебедів – чорного й білого. Відтоді минуло 53 роки. І ось – хіба не диво? – до неї знову підпливли два лебеді: білий і чорний. Вочевидь, нащадки тих повоевних. *“Здавалось – це Мама, аби розрадити мій смуток, прислала їх до мене. Моя подорож вдалася. Я знайшла спогади, про які мріяла”*. Не менш вражений був студент, який, підробляючи, відвозив гостю з Мюнхена до Мерсбурга. Він відмовлявся брати гроші за транспорт, а *“на прощання (що зовсім не типове для сучасної німецької молоді) поцілував мене в руку і сказав, що не забуде моєї розповіді, яка змінила його уявлення про життєві цінності. “Я дивуюся, як можна мати 70 років і все ще тужити за Мамою. Тепер я це розумію. Дякую Вам”*.

Поряд з такими зворушливими історіями у книзі є чимало гумористичних моментів – наприклад, про ластів’я, що випало з гнізда, і його підібрали мала Лариса з двоюрідним братом Левчиком. Але чим його годувати? Адже, як заявила бабуня, ластівки (пізніше виявилось, що то ворона) годують своїх писклят мухами. *“Ця інформація була великою помилкою Бабуні, бо тоді постало питання, хто з нас буде пережовувати мух. Левчик вважав, що це маю робити я...”* (звісно, Лариса відмовилась, і було знайдено інший спосіб годування птаха).

Чи оповідка про павука із захланними очиськами і великим випуклим животом, який часто господарював на ліжку Лариси. Їй *“спало на гадку: це постать одного з чільних ідеологів і керівників гітлерівського уряду”*. І вона назвала його “Герінг”. Це було в гуртожитку уже згаданого металургійного заводу на півдні Німеччини. *“Усі, хто був у кімнаті, прибігли до мене. Побачивши павука, довго реготали і тут же хотіли його задушити. Але я не дозволила, вважаючи, що павук не винен у своїй подобі до Герінга, а що важливо, він робить добру справу: поїдає блощиць”*.

Друга половина книги присвячена головному фаху Лариси Іванівни – археології, пригодам під час розкопок, популяризації цієї особливої науки через розповіді учасників експедиції, головно студентів і старшокласників. Це, зокрема, “П’ять розмов про археологію”, про археологічні особливості тієї чи іншої епохи, знахідки в різних регіонах України, про дивоглядне Трипілля, оскільки Лариса Крушельницька теж брала участь у польових дослідженнях цієї доби під орудою славного трипіллезнавця Тетяни Пассек.

Однак і в цих археологознавчих розділах (вони в книзі названі “частинами” – всього їх шість) не обійшлося без звірят, без курей-мам, які вигрівали під крилами кошенят, а потім водили по подвір’ї, вважаючи їх своїми дітьми. Зворушує розповідь про те, як археологи з місцевими жителями виходжували пораненого лелеку; про білого коня, який увечері раптово з’явився на лісовій галяві перед очима вражених Лариси Іванівни та її помічниці Мар’яни і, почувши вальс з їхнього транзистора, почав танцювати, розвіваючи хвіст і гриву. Згодом з’ясувалося: це був старий кінь, що його списали з цирку і випустили на волю...

Ще одна комічна сцена під час досліджень на Придністров’ї – розмова з міліціонерами, які були обурені, що на дорожніх знаках під лісом хтось перемалював козуль на “слонів”. А

насправді – на мамонтів. І зробили це здогадно дотепні археологи-сусіди, “палеолітчики”, які працювали в селі Молодове. *“Але ми, – каже Лариса Іванівна, – не зрадили наших колег і не поділилися з міліцією нашими припущеннями”*.

У підсумку можна сказати, що книжка “Звірята у моєму житті” захоплююча як для дітей, так і для дорослих. Мені особисто, oprіч сказаного вище, було цікаво довідатись, що панії у міжвоєнний період полюбили грати в теніс, волейбол і навіть у гольф; що коли у Верхньому Синьовидному розпочався сінокіс, то допомагати косарям поспішали й тамтешні відпочивальники – академік Василь Щурат і професор Іларіон Свенціцький. *“Вони, – наголошує Лариса Крушельницька, – не боялися, що праця з селянами принизить їх авторитет. Ні. Він збережеться навіки”*. І паралель з сучасним так званим “елітним панством”, яке *“вважає фізичну працю і спілкування з людьми принизливими для себе. Втім, в яких би елітних “тусовках” вони не крутилися, люди і так їх забудуть. Раз і назавжди, разом з їхніми грішми”*.

Або згадка про кубанських козаків. Вони – такий був задум російських імперіалістів – у серпні 1914 року вступали до Львова першими. Як брати-українці, “визволителі”. Цей самий політичний прийом мав спрацювати і у вересні 1939-го. Передові більшовицькі загони, які увійшли до міста, були зморені, брудні, та *“вже в полудень, – пише Лариса Іванівна, – по брукувках Львова зацокотіли копитами чудові білі, гніді і карі коні, їх вершники, зовсім інакше вбрані, ніж ті перші солдати, мали дуже гарний вигляд. Мама казала, що це кубанські козаки. Вітати козаків вибігло багато людей, вимахували хустинами, квітами, – раділи, що нарешті позбулися польського панування”*.

І ще одна особливість книжки Лариси Крушельницької: її оздобила своїми ілюстраціями сама авторка. Ці “дитячі” малюнки надають авторським оповідям романтичного колориту, творять інтимно-творчу ауру. Бо вміти писати, малювати, розуміти і дбати про “братів наших менших” у роки розрух, переїздів, воєн – значить любити життя в усіх його виявах, бути цілісною людиною. І які мізерні на цьому тлі всякі модерністи чи постмодерністи, чії дріб’язково- вульгарні писання підносять окремі газетки, тоді як поруч пульсує жива, повнокровна, хвилююча література. “Звірятка у моєму житті”, як і спогади “Рубали ліс...”, – в її числі.

Петро ШКРАБ’ЮК